

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

Preventie van normoverschrijdend gedrag in militaire operaties

Majoor Erik L.J.L. DE SOIR

Psycholoog - Psychotherapeut

KONINKLIJKE MILITAIRE SCHOOL

Departement Gedragwetenschappen

Studiecentrum voor Stress & Trauma

Inleiding

De Belgische Krijgsmacht werd gedurende het laatste decennium op regelmatige basis geconfronteerd met een nieuw type van militaire ongehoorzaamheid of niet-adaptief gedrag gedurende de talrijke multinationale peace support operaties waaraan werd deelgenomen: ontoelaatbaar agressief en/of normoverschrijdend gedrag van de ingezette troepen tegenover de lokale populatie van het conflictgebied waarin de troepen werden ingezet. De waarheid gebied om te benadrukken dat het hierbij om uitzonderlijk gedrag ging; meestal gesteld door enkelingen, individueel of in groep, maar met een vernietigend effect op het imago van de troepen die in die conflictzones werden ingezet. De negatieve reclame straalde af op het overige personeel dat zich in de meeste gevallen met grote inzet en vol idealisme op uitstekende wijze aan het volbrengen van de opdracht gewijd had.

Gedragwetenschappers en militaire psychologen trachtten de wortels van dit gedrag te bestuderen en de stress, waaraan troepen in sommige van de *high intensity* operaties werden blootgesteld, in kaart te brengen.

Misschien dient onderstreept dat de vredesoperaties, die sedert het begin van de jaren '90 een massale inzet vergden, voor de Belgische strijdkrachten een nieuwe uitdaging waren; net zoals de meeste andere Westerse krijgsmachten kregen ze niet eens de kans om de transitie van "Koude Oorlog"-leger naar "Postmoderne Peacekeeping Force" – goed uitgerust, snel en modulair inzetbaar en met specifieke training - te voltooien.

Ook voor de individuele militair veranderde er nogal wat op erg korte termijn: plots werd iedereen, zonder uitzondering, geacht te kunnen deelnemen aan langdurige operaties. Militairen van offensief ingestelde gevechtseenheden, met een specifieke ingesteld, werden plots verondersteld zich, naast de klassieke militaire opdrachten, te kunnen gedragen als welzijnswerkers en maatschappelijke assistenten. Het beeld van de militair die zich traint en voorbereidt op het gevecht, actie-georiënteerd is en zichtbare resultaten wil boeken, diende vervangen door dat van een professionele vredeshandhaver waarvan tal van bijkomende sociale en psychologische vaardigheden van belang worden voor het welslagen van een opdracht. De evolutie naar deze nieuwe operationele attitude, in een vaak traumatogene context met rules of engagement die niet steeds even éénduidig waren, heeft misschien op een te bruuske wijze plaatsgevonden.

Bovenstaande beschouwingen pleiten voor begrip, maar kunnen op geen enkel ogenblik gebruikt worden als een excuus voor de soms mensonterende praktijken van troepen t.a.v. een door oorlog, banditisme, uitbuiting en armoede getroffen bevolking.

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

In deze bijdrage willen we een theoretisch kader bieden, vanuit de agressietheorieën en de sociale psychologie, om de psychologische processen te illustreren die soldaten op impliciete of expliciete wijze aanwenden om zich aan te passen in een uitzonderlijke, traumatogene en vaak vijandige omgeving. Deze analyse zal duidelijk maken dat er vaak kan gesproken worden van het dilemma tussen enerzijds **aanpassing** (als resultaat van assimilatie en accommodatie) aan een post-war omgeving – zelfs indien dit betekent: schending van de mensenrechten - en anderzijds **militaire gehoorzaamheid** (of handelen binnen de geest van de rules of engagement). Tevens zal gepleit worden voor permanente professionele begeleiding, wetenschappelijke ondersteuning en neutrale, ongekleurde socio-feedback vanwege gedragswetenschappers; voor, tijdens en na een langdurige operaties. De onderstaande analyse zal het belang van preventie illustreren in de aanpak van wangedrag en normoverschrijding vanwege troepen waarbij vaak een misplaatste en mechanistische groepsidentiteit, die verkeerdelijk geïdentificeerd wordt als groepscohesie, ontstaan is; hierdoor wordt de functionele militaire hiërarchie, discipline en moraal ernstige schade toegebracht.

Naast deze beschouwingen zal eveneens stilgestaan worden bij de disruptieve individuele- en collectieve (groepsdynamische) processen onder invloed van cultuurschok. Het **cultureel management** van een langdurige militaire operatie zal belangrijker worden naarmate de cultuur, het geloof, de waarden en de normen van de ingezette troepen verschilt van de achtergrond van de plaatselijke bevolking. Argwaan, cultuurverschillen en gebrek aan kennis van de andere zijn een belangrijke bron van provocatie, dreiging, frustratie, onbegrip en irritatie waardoor kleine problemen snel buitensporige proporties kunnen aannemen. Indien hierbij nog een dosis traumatische ervaringen en kritieke gebeurtenissen worden toegevoegd, dan kunnen wangedragingen en normoverschrijdingen gezien worden als een mechanisme waarmee de ingezette militairen proberen de eigen psyche te beschermen.

In dat opzicht lijken de wangedragingen en normoverschrijding, namelijk irrationeel gedrag in een irrationele context toch ... rationeel.

De in deze tekst opgenomen analyses zijn een vrucht van een persoonlijke en wetenschappelijk verantwoorde analyse van de auteur en stroken niet noodzakelijk met het officieel standpunt van de Belgische Defensie.

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

Reactieve en proactieve agressie

Baron en Richardson (1994) definiëren **agressie** als *any form of behavior directed toward the goal of harming or injuring another living being who is motivated to avoid such treatment*. De uitgesproken intentie om de andere pijn te doen, blijkt duidelijk uit deze definitie.

Dodge en Coie (1987) maken het onderscheid tussen **reactieve agressie** en **proactieve agressie**: reactieve agressie is de agressie die kan gezien worden als een vergelding tegen of een reactie op een waargenomen bedreiging of een eerder agressief gedrag. Proactieve of instrumentele agressie, daarentegen, is de agressie waarmee, zonder voorafgaande of eerdere ervaren agressie van de tegenpartij, die een specifiek doel nastreeft, zoals bijvoorbeeld straffen, domineren, vernederen of pesten. Met betrekking tot militaire operaties zouden we kunnen zeggen dat agressie gedrag hoofdzakelijk wordt aangezwengeld door een (vaak verkeerdelijke) interpretatie van het gedrag van de andere; die andere kan gezien worden als té vijandig – soms op basis van de slechte kennis van de cultuur van die andere of het niet begrijpen van gedragingen en/of taal. Ook racisme situeert zich vaak in deze context.

Agressie kan eveneens geanalyseerd worden vanuit de (Freudiaanse) dieptepsychologie of de evolutiepsychologie, maar die analyse valt buiten het kader van deze bijdrage.

Een van de onderzoeksvragen is: wat maakt dat vredeshandhavers overmatig agressief reageren in de richting van een plaatselijke bevolking of hen emotioneel, psychologische, materiële of fysieke schade berokkenen and hiermee ingaan tegen de (geest van de) *rules of engagement*?

We denken dat frustratie één van de meest belangrijke determinanten is racisme en agressie gedurende langdurige, militaire operaties. Dollard et. al. (1939) introduceerden de frustratie-agressie theorie reeds een hele tijd geleden. Deze theorie kan bondig samengevat worden als volgt: 1) frustratie leidt altijd tot één of andere vorm van agressie; 2) agressie is bijna steeds afkomstig van één of andere vorm van frustratie.

Alleen al de lengte van de operatie en de lange scheiding van leefkern en familie, in de meeste onderzoeken terug te vinden in de top drie van de belangrijkste stressoren, kunnen zelfs bij de meest ervaren militairen aanzien worden al seen belangrijke bron van frustratie. Hier bovenop komen nog andere frustrerende factoren als rolconflicten, conflicten in de groep of met leidinggevendenden, teleurstellingen allerhande, gebrek aan comfort en ontgoochelingen met betrekking tot de (zin van de) zending zelf.

Volgens Berkowitz (1969) en Geen & O'Neal (1976) moet frustratie niet noodzakelijk altijd tot agressie leiden, maar is het voorkomen ervan één van de belangrijkste predictoren van agressie. Het is aldus ook belangrijk even stil te staan bij de theorie van Dollard et. al. (1939) en context waarin een operatie plaatsvindt.

Voor Dollard et. al. is het belangrijk drie factoren in beschouwing te nemen: 1) de mate waarin iemand verwacht zijn doel te bereiken door agressief op te treden; 2) de mate waarop anderen interfereren (tussenkomen in) met betrekking tot dit agressief gedrag; en, 3) het aantal keer dat men een frustratie oploopt door het niet kunnen stellen van een bepaald gedrag.

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

Dus, ook voor militairen op operatie, kunnen we zeggen: hoe meer de militair(en) in kwestie verwacht(en) zijn (hun) doel te bereiken door agressief op te treden, hoe meer collega's dit gedrag versterken of aanmoedigen en hoe meer hij (ze) gefrustreerd word(t)(en) in het niet kunnen stellen van een bepaald gedrag, hoe meer agressie we kunnen verwachten.

DOLLARD et. al. (1939) verwachten verder ook dat het herhaaldelijk voorkomen van opeenvolgende frustratie nog een sterker effect kan veroorzaken.

Voorbeeld: Een sectie militairen van een bepaalde eenheid, die ervan uitgaan dat in het land waar ze optreden, door de plaatselijke bevolking alleen een duidelijke harde aanpak wordt begrepen, deze opinie delen met de collega's van andere eenheden en regelmatig in dezelfde situatie terechtkomen, waarbij bijvoorbeeld steeds bij dezelfde personen niet-toegelaten wapens worden gevonden, zullen met een grote waarschijnlijkheid een agressievere aanpak hanteren.

Met betrekking tot frustraties die door militairen kunnen worden opgelopen in buitenlandse operaties zouden we eveneens moeten stilstaan bij de hoge verwachtingen die vele militairen hebben bij de aanvang van hun eerste echte operatie. Militairen die voor het eerst worden uitgezonden, zeker indien ze jong en onervaren zijn, gaan ervan uit dat hun inzet voelbaar en zinvol zal zijn. Ze verwachten soms dat de resultaten van hun inzet al duidelijk toonbaar zullen zijn bij het einde van hun opdracht; dit is in de meeste gevallen amper vier maanden later. Niets is natuurlijk minder waar, vaak gaat het over een actie waarvan de resultaten slechts na jaren duidelijk zullen zijn, zeker indien het om een vredesondersteunende operatie in een post-war zone gaat. Bovendien verwachten ze van de lokale bevolking dankbaarheid en vriendelijkheid. We kunnen ons zelf reacties herinneren, opgetekend tijdens verschillende terreinstudies die we voerden tussen 1996 en 1998 bij de Belgische troepen in Visoko (Bosnië); een groot deel van de ingezette militairen verwachtten expliciet dankbaarheid vanwege de lokale bevolking. In heel wat gevallen was dat ook wel zo, maar in andere gevallen dan weer niet. Vredeshandhavers moeten van in het begin verstaan dat herstellen van een oorlog of een humanitaire ramp een proces is dat vele jaren duurt. De kans is dus reëel dat de soldaat op enkele maanden tijd geen duidelijke resultaten van zijn werk zal zien. Het is dus belangrijk dat de actoren van de psychosociale begeleiding van militairen actief werk maken van dit stuk psychoeducatie bij vredeshandhavers in spe willen ze preventief inspelen op de frustraties van de ingezette militairen.

DOLLARD et. al. hebben ook uitgebreid stilgestaan bij factoren die openlijk agressief gedrag kunnen inhiberen. Ze concludeerden dat agressief wangedrag hoofdzakelijk kan worden afgeremd door de gepercipieerde bedreiging van straf. Ze verwoordden het als volgt: *“the strength of inhibition for any act of aggression varies positively with the amount of punishment anticipated to be a consequence of that act (p.33)”*

We zouden dus kunnen zeggen dat een duidelijk en strak beleid, waarbij het voor elke militair duidelijk is dat elk ontoelaatbaar, agressief gedrag zal gevolgd worden door een onmiddellijke straf, onmiskenbaar zijn vruchten zou afleveren.

Voorbeeld: Enkele Belgische Para-Commando's die warden ingezet in Somalië (Unosom, 1993) gaven blijk van ontoelaatbare agressie en wangedrag. Een sector van ruim 200 km moest gecontroleerd worden door amper één bataljon. In deze uitgebreide region kon het niet anders dan de militairen zeer gedecentraliseerd inzetten. Vele checkpoints waren bezet door een halve sectie waarop in het algemeen weinig toezicht was. De autonomie van de ingezette soldaten was groot en de context – ook het gevaar! – waarbinnen ze opereerden bijzonder moeilijk. Bij uitpattingen was onmiddellijke reactie erg moeilijk. Permanente en corrigerende socio-feedback van externe observatoren was er niet en psychologische begeleiding bij de verwerking van frustraties en kritieke

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

gebeurtenissen al evenmin. Normoverschrijdend en ontoelaatbaar agressief gedrag is in dit geval niet anders dan een logisch gevolg, maar vooral een uiting van onmacht van de ingezette troepen.

Terwijl de waargenomen dreiging op straf wel een invloed lijkt te hebben met betrekking tot het stellen van openlijke agressieve gedragingen, kan dit niet gezegd worden ten aanzien van het willen stellen van of aanzetten tot agressief gedrag. Indien een individu zich niet agressief gedraagt of de norm niet overschrijdt, uit schrik om gestraft te worden, nadat een persoon of groep hem gefrustreerd heft – beschoten, beschimpt, bespot, bedreigd, etc. – kan niet gezegd worden dat de motivatie om agressief te reageren hierdoor weg is. Wel integendeel, dit soort ervaringen kan zich opstapelen en aanleiding geven tot een buitensporig gedrag op een ander ogenblik. De opgestapelde agressie richt zich op een later ogenblik vaak tegen een derde, zelfs soms iemand binnen de eigen rangen - zo kan bijvoorbeeld pestgedrag ontstaan – waartegenover agressief gedrag mogelijk is op het ogenblik dat de dreiging op straf minder groot is; door het tijdstip of de context waarin het agressief gedrag gesteld wordt. Dit fenomeen noemt men *displacement*.

Zoals reeds aangehaald kan de agressie die in feite gericht is op *out-group* individuen gekanaliseerd worden naar *in-group* slachtoffers. En ... *in-group* agressief gedrag komt vaak voor als mobbing, pesten of racistisch gedrag. Bij de Amerikaanse soldaten in Irak is het bijvoorbeeld zo dat een aanzienlijk percentage vrouwelijke militairen verkracht werden in eigen rangen.

De Agressie-Catharsis Hypothese

De observaties leiden ons tot een andere agressie-theorie: de **agressie-catharsis hypothese**. DOLLARD et. al. (1939) en andere meer recente studies stellen dat alle soorten agressief gedrag – zelfs de onrechtstreekse, indirecte of verdoken handelingen – dienen als een soort catharsis, dit is een ontlading van opgestapelde agressie, die zodoende de kans op verdere agressieve handelingen tijdelijk vermindert.

Binnen deze theorie is het dus zelfs niet nodig, teneinde de dosis agressie kwijt te geraken, om een andere persoon te raken of te beschadigen; zelfs agressieve fantasieën, mildere uitingen van verhoogde irritaties, vloeken en tieren of eens met de vuist op de tafel slaan, kunnen al het effect van opluchting teweeg brengen.

Hierin vinden we een sterk argument om elke militaire operatie te laten begeleiden door gedragswetenschappen en ervaren militair psychologen die in tijden van crisis, conflict of bij opstapeling van frustraties de nodige begeleidingssessies (individueel of in groep) kunnen plannen en uitvoeren. De organisatie van *cumulatieve stress debriefings*, *vent (ventilation) sessions* of *acute stress buster sessions* op regelmatige basis of na specifieke acties kan een sterke preventie rol vervullen.

Voorbeeld: Militairen op operaties worden constant blootgesteld aan een cocktail van frustrerende factoren; langdurige verwijdering uit de leefkern, gebrek aan comfort, verveling, provocaties, groepsconflicten, gebrek aan slaap, gebrek aan ontspanning, etc. Indien deze spanningen zich opstapelen, zonder dat ze op gezonde gekanaliseerd kan worden (zoals bijvoorbeeld in een sportwedstrijd of via psychologische begeleiding), ontstaan vaak spontane vormen van ontlading (catharsis) zoals conflicten met de leden van een andere krijgsmacht of incidenten met de plaatselijke bevolking. Gevaarlijk en disfunctioneel, maar wel ontledend.

De Aggressive Cue Theorie

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

De volgende hypothese, bij de poging om ontoelaatbaar agressief en/of normoverschrijdend gedrag tijdens militaire operaties te begrijpen, is de **Aggressive-Cue theorie** van Berkowitz. Berkowitz stelt dat frustratie slechts één factor is van een reeks verschillende aversieve stimuli die agressieve reacties kunnen uitlokken. Deze aversieve stimuli lokken niet rechtstreeks agressief gedrag uit, maar brengen het individu in gereedheid om zich agressief te gedragen bij een volgende gelegenheid. Het agressief gedrag volgt dan alleen indien er voldoende *aggressie-cues* – lees: *aggressie-uitlokkers* – aanwezig zijn en dit in combinatie met kwaadheid die in het hier-en-nu ontstaat of reeds langer aanwezig is.

Stimuli kunnen, volgens Berkowitz, **aggressive cues** (dus: stimuli met het potentieel om agressie uit te lokken) worden door een proces dat vergelijkbaar is met conditionering. Een stimulus kan een agressieve lading krijgen indien hij op regelmatige basis in verband gebracht kan worden met positief bekrachtigd agressief gedrag (cf. principes van operante conditionering via bekrachtiging) of indien hij geassocieerd wordt met pijn of onaangename gevoelens (cf. principes van klassieke of Pavloviaanse conditionering) wordt. Indien stimuli dus regelmatig samengaan met woede- of agressieve uitlokkers, dan kunnen ze op de duur zelf agressie uitlokken, zeker bij individuen die van tevoren reeds kwaad of gefrustreerd werden. Aangezien heel wat prikkels in oorlogstijd of militaire operaties voldoen aan de bovengenoemde voorwaarden van agressie-uitlokkers, zal er in een situatie van oorlog of militaire operaties – waarin er reeds een banalisering van geweld kan optreden door jarenlange conflicten en normvervalsingen – altijd een hoog niveau van agressie aanwezig zijn.

Voorbeeld 1: Militaire operaties of oorlogssituaties staan bol van agressie-uitlokkers. Wapens kunnen makkelijk verbonden worden aan misbruik en eerder geweld. Op de duur zal alleen al het vertoon van wapens, militaire uitrusting, legervoertuigen en uniformen geweld uitlokken. Zelfs een bepaalde lokale klederdracht of fysieke trekken – bijvoorbeeld een lange baard, zoals de Talibanstrijders, en een moslimkleed – kunnen door eerdere samenhang met frustratie, geweld of pijn, agressief gedrag uitlokken.

Voorbeeld 2: In de beginjaren van de UNO-operaties in de Balkan werd er minder stilgestaan bij het feit dat alleen al militaire uitrusting en wapens voldoende waren, omwille van het misbruik dat ervan gemaakt werd door de talrijke militia-leden die in groepjes het land in totale willekeur teisterden, om een agressieve reactie bij de plaatselijke bevolking te ontketenen. Het vertrouwen in militairen, in het algemeen – zeker indien die een taal spraken die de bevolking niet verstond – was totaal zoek. De Belgische militairen droegen op een bepaald ogenblik een blauw petje en het wapen aan de schouder, in plaats van een full battle dress en het wapen in aanslag. De notie van “*just show the flag in peacekeeping*” ontstond in deze context.

Proactieve agressie tijdens militaire operaties

In het volgende deele zullen we nog even stilstaan bij de proactieve agressie tijdens militaire operaties. Een vaak voorkomende proactieve vorm van agressie tijdens militaire operaties, gesteld door troepen tegenover een plaatselijke bevolking, bestaat uit zuiver racistisch geweld. In vele gevallen ligt zuiver het racistische vooroordeel tegenover de plaatselijke bevolking, in termen van geloof, gedrag en cultuur, aan de oorsprong van het agressieve gedrag. Negatief gedrag van één groep t.a.v. leden van de andere groep kan in die context heel snel escaleren; vooral indien er doden en gewonden vallen.

Genthner, Shuntich & Bunting (1975) stellen in hun onderzoek dat personen met een uitgesproken racistisch vooroordeel t.a.v. het andere ras – namelijk van de plaatselijke bevolking – zeer waarschijnlijk ook zullen overgaan tot interraciale agressie. In vele gevallen ligt de angst voor het onbekende, het gebrek aan informatie over (het gedrag van) de andere

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

groep en de angst en onervarenheid in een operationele context aan de basis van het agressief gedrag. Indien militairen die worden ingezet in een conflict tussen verschillende bevolkingsgroepen geen duidelijk beeld hebben van de oorzaken en de kern van het conflict, zullen ze geneigd zijn de eigen belangen als tegengesteld te zien aan de belangen van de plaatselijke bevolking. Hoe meer die plaatselijke bevolking cultureel en raciaal verschillend is van de eigen groep, hoe meer de neiging tot homogenisatie van de plaatselijke bevolking aanwezig zal zijn, waardoor het uiteindelijk lijkt alsof er maar twee groepen ontstaan: “wij” (*ingroup*) en “de andere(n)” (*outgroup*). Je hoort dan reacties als “ze verstaan hier alleen de taal van het geweld” of “het is het veiligste als ze hier schrik van ons hebben” of nog “het enige wat ze hier verstaan is de taal van wapens”.

De hierboven beschreven fenomenen kunnen aanleiding tot een bijzonder explosieve cocktail want in een dergelijke situatie van homogenisering van de *outgroup* en polarisatie tussen de *outgroup* en de *ingroup* is de volgende stap vaak een proces van dehumanisering of onmenselijking van de andere. Dit is de *highway to misconduct and disobedience* : het versneld ontstaan van een groeps cultuur van geweld, wangedrag en ongehoorzaamheid.

Zeker in operaties waarbij de ingezette troepen voortdurende geprovoceerd en gefrustreerd worden, er slachtoffers vallen en er een hoge mate van onmacht heerst, ontstaat er gaandeweg een steeds groter wordende psychologische afstand tussen de verschillende partijen. De leden van de *outgroup* krijgen eerst een bijnaam, vaak één die in niets doet vermoeden dat het over mensen gaat, maar worden uiteindelijk in snel escalerend proces, toenemend in functie van de negatieve ervaringen met leden van de andere groep, gezien als onverbeterlijk uitschot of zelfs uit te roeien onkruid. Eenmaal dit gedrag ontstaat, is het uiterst besmettelijk en moeilijk te stoppen, zeker indien de ingezette troepen merken dat zelfs de plaatselijke bevolking elkaar met geweld te lijf gaat.

Een ander facet van deze psychologische verwijdering van de andere is er één van bescherming. Indien bijvoorbeeld Westerse soldaten worden ingezet in een gebied waar de waarden en normen in iets nog trekken op wat er bestond in het land van herkomst – bijvoorbeeld als kinderen zich niet meer gedragen als kinderen maar strijders waarvan een grote permanente dreiging uitgaat – dan is de enige wijze om overeind te blijven vaak de psychische afstomping en het verglijden naar een oorlogsmoraal. Hierdoor lijken de militaire acties en het schromelijk gebrek aan menswaardigheid in het conflictgebied makkelijker te worden – soldaten denken verkeerdelijk “dat ze het gewoon worden” – maar deze aanpassing zal bij het einde van de missie, bij terugkeer op het thuisfront, als een boemerang terug in het gezicht van de betrokken militair vliegen.

Theorie van sociale activatie

In dit stuk willen we nog even stilstaan bij de theorie van de dominante responsen van Zajonc. Op kernachtige wijze kunnen we stellen dat deze theorie uit de sociale psychologie beschrijft hoe dominant gedrag – dat is het gedrag dat, door een voorafgaand leerproces, de grootste waarschijnlijkheid heeft om voor te komen als respons op een bepaalde stimulus – wordt uitgelokt door situaties van verhoogde opwindings.

Deze theorie kan op gevaarlijke wijze interfereren met de zowel de operationele context als de training die de ingezette militairen gedurende hun opleiding kregen.

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

Wanneer militairen op een hoofdzakelijk offensieve wijze getraind worden en bovendien nog behoren tot elite- of gevechtseenheden waarbij een kordaat en agressief optreden gecultiveerd wordt in de esprit de corps, riskeren ze in situaties van frustratie, gevaar en provocatie - die zorgen voor verhoogde opwinding – terug te vallen op wat ze het meest getraind hebben en het beste kunnen (dominant gedrag): agressief reageren.

Dit staat haaks op het gedrag op het dat van militairen verwacht wordt in heel wat situaties (zeker in peace support operaties), namelijk: onpartijdig, neutraal, geduldig, gecontroleerd en beheerst gedrag.

Alcohol en drugs

In sommige omstandigheden kunnen hierbij eveneens andere ontremmende factoren meespelen zoals het onder invloed zijn van alcohol en drugs. Het is trouwens geweten dat daders van gewelddelicten of andere misdrijven in vele gevallen onder invloed van alcohol zijn op het ogenblik van de daad (Gerson & Preston, 1979; Mayfield, 1976; Rolsund & Larson, 1979; Shupe, 1954). Onafgezien van de gekozen methodologie, toont wetenschappelijk onderzoek op consistente wijze aan dat alcohol altijd leidt tot agressief gedrag (Boyatzis, 1974; Cherek, Steinberg, & Manno, 1985; Gustafson, 1986; Richardson, 1981). Zowel het type als de dosis alcohol hebben een significant effect op de uiting van agressie (Bushman & Cooper, 1990).

Dit gegeven plaatst de militair bevelhebber voor een grote uitdaging. Indien gedurende een zending het gebruik van alcohol volledig verboden wordt, ontstaat bijna zeker een verdoken en ongecontroleerd gebruik van alcohol. De vraag dient dus gesteld te worden: gaan we het gebruik controleren of verbieden we het volledig.

Verskillende onderzoekers hebben verschillende modellen voorgesteld over de mechanismen waardoor alcohol agressief gedrag beïnvloedt (Gibbs, 1986; Pernanen, 1976; Steele & Southwick, 1985; Taylor & Leonard, 1983). Alhoewel er subtiele verschillen bestaan tussen de verschillende modellen, geven ze allen aan dat het gebruik van alcohol niet rechtstreeks leidt tot agressief gedrag, maar dat het eerder interageert met andere situationele factoren van agressie. Het beperken van alcoholgebruik bij de troepen zal dus moeten samengaan met andere preventieve maatregelen.

Sociaal-psychologische factoren van wangedrag

Naast de aggressietheorieën, als theoretische duiding van wangedrag in militaire operaties, bevat de sociale psychologie ook heel wat mogelijke verklaringen voor normoverschrijdend gedrag. In wat volgt zullen een aantal social-psychologische fenomenen genoemd worden, zonder evenwel te ambitie te koesteren ze uitgebreid te illustreren.

In het algemeen kan gezegd worden dat groepen zich gemiddeld genomen agressiever opstellen dan individuen. De in de groep aanwezige extremen convergeren naar een gemiddelde dat de neiging heeft individuen in groepsverband agressiever te doen reageren dan in een alleen-situatie.

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

Welbekende groepsfenomenen zoals *deïndividuatie* (het verdwijnen van het individu in de groep), *polarisatie* (polarisering van standpunten tussen in-group en out-group), het *groepsdenken*, *sociale impliciete beïnvloeding* (normalisering, conformisme en innovatie) en *sociale expliciete beïnvloeding* (invloed van gezag) komen voor in elke groep.

Het is belangrijk soldaten in volle voorbereiding op een operatie te duiden op de gevaren van deze processen (hoofdzakelijk de onbewuste of impliciete processen).

Het onderstaande citaat verduidelijkt onder andere de situatie waarin groepscohesie zo sterk kan worden dat het individu er volledig in opgaat (deïndividuatie) en het lijkt alsof individuen geen eigen wil meer hebben (substance of choice).

You have a bond. You have a bond that's so tight that it is unbelievable! It's the pull, it's the team, the work as a team, the team spirit! I don't think that ever leaves a guy. That is exactly what basic training is supposed to do. It's supposed to weed out those who aren't willing to work that way. And that's the whole motivation, that when somebody says we want you to do something, then you'll do it. You'll do it because of the team, for the team, with the team and because the team has the same focus (Canadian soldier quoted in Harrison, D. and L. Laliberté, 1994; 28).

Indien onder invloed van de context van de operatie een groepsnorm van ontoelaatbare agressie ontstaat, riskeren individuen er zich uiteindelijk geen vragen meer bij te stellen.

Sommige groepsprocessen kunnen zelfs in de hand gewerkt worden door bepaalde leidersstijlen; bijvoorbeeld indien de orders die gegeven worden onduidelijk zijn en of ruimte laten voor interpretatie. Het zogenoemde Olleïsme is hier een voorbeeld van – *I did it because I thought that it was right and everybody would surely agree*. Kolonel Oliver North was destijds één van de spilfiguren in het Contras-schandaal waarbij ook de voormalige President Reagan in opspraak kwam. Toen hij aan de tand gevoeld werd over de onfrisse praktijken waardoor militaire groeperingen in Nicaragua voorzien werden van wapens, reageerde hij laconiek dat hij dacht dat het mocht omdat niemand hem het tegengestelde gezegd had.

Zonder officiële klacht of disciplinaire actie riskeert een individu of een groep zich steeds verder te verwijderen van de gangbare norm of regel.

Normoverschrijdend gedrag en psychotraumatologie in oorlogsoperatie

Oorlogsoperaties hebben een vernietigend effect op het basisgeloof en de basiszekerheden die mensen over zichzelf en de wereld waarin ze leven, hebben. Deze zekerheden, broodnodig voor kinderen om veilig te kunnen opgroeien in die gevaarlijke wereld van volwassenen, hebben betrekking op veiligheid, voorspelbaarheid, controleerbaarheid, eerlijkheid, vertrouwen, zinvolheid en samenhang.

Een getraumatiseerde persoon verliest door confrontatie met een traumatische gebeurtenis, zoals bijvoorbeeld een oorlog, volledig zijn wereldbeeld. De bovengenoemde zekerheden hebben de neiging om radical tegenovergesteld te worden.

Militairen voelen dit goed aan tijdens oorlogsoperaties: ze worden blootgesteld aan een wereld waarin alle waarden op hun kop staan. Niets is nog zeker, niets is nog normaal. Militairen

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

voelen snel de impact hiervan en zoeken een manier om zich aan te passen aan de traumatogene context waarin ze moeten opereren.

In dit opzicht lijkt de enige oplossing voor militairen (vaak onbewust) een laten verglijden van normen en waarden in de richting van wat er gebeurt in het conflictgebied. Potentieel schokkende situaties worden de norm en via een voorschrijdend proces van mentale pantsering, schermen de militairen zich af voor de ellende en het onheil in de operatiezone. Oorlogsnormen ontstaan in de groep van ingezette militairen en kunnen op termijn leiden tot onaanvaardbaar gedrag of overmatige agressie.

Terwijl het mechanisme tijdens de operatie misschien een tijdelijk trauma-preventief karakter heeft, zal bij de terugkeer in de “normale” maatschappij de tekens van diepe emotionele en psychologische schade snel duidelijk worden. De militairen worden getraumatiseerd met vertraging (of ze worden zich bewust van de gestelde daden en de opgelopen schade) tijdens de reïntegratie in de eigen maatschappij.

Twee werelden botsen in hun hoofden: oorlog en vrede.

Voorkomen van wangedrag in militaire operaties

Organisationele preventieve maatregelen

De leger dat herhaaldelijk geconfronteerd wordt met langdurige militaire operaties kan zich preventief wapenen tegen wangedrag door een actieschema uit te werken aan de hand van de volgende lijst van preventieve maatregelen.

Een modern en operationeel leger zou vooreerst moeten werk maken van de ontwikkeling van een ethische code; een gedragscode van de militair in operatie. Deze gedragscode moet geïnternaliseerd worden door de betrokken militairen en een officiële instantie moet misbruiken van macht en geweld op duidelijk waarneembare manier beschermen.

Deze ethiek zou zelfs moet afstralen op het gedrag van militairen in de brede zin en meer bijvoorbeeld op het seksuele gedrag van troepen in operaties. In deze tijd kan het niet meer dan een leger dat wordt ingezet ter bescherming van de burgerbevolking en zich tevens gedraagt op een wijze die indruist tegen de essentiële waarden van de mens.

Militairen moeten voor deelname aan een langdurige operatie gedegen onderricht en training krijgen met betrekking tot groepseffecten en normoverschrijdend gedrag. Ze moeten leren omgaan met onmacht, frustratie en provocatie.

Militairen moeten tevens onderricht krijgen over de ethnische en culturele waarden van de bevolking waartussen ze moeten opereren. Informatie over plaatselijke gebruiken, respect voor het heersende geloof, de ideologie en de cultuur.

De rules of engagement moeten voldoende duidelijk en ondubbelzinnig zijn en de militairen moeten regelmatig getraind worden in internationaal oorlogs- en humanitair recht.

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

Voldoende momenten voor ontspanning, rust en psychosociale begeleiding moeten worden ingebouwd tijdens de zending.

Organisationale curatieve maatregelen

Militairen moeten beperkt worden in hun handelen aan de hand van een duidelijk en uitvoerbaar disciplinair kader waarbinnen een nultolerantie bestaat op het misbruik van macht en gezag.

De militaire overheid moet een duidelijk communicatiebeleid voeren tegenover gebeurlijke incidenten en de gevolgen voor zij die erbij betrokken zijn als dader. Ze moet zorgen voor een verantwoorde visie met betrekking tot het gebruik van alcohol en drugs, enerzijds, en inzake het seksueel gedrag van de ingezette troepen, anderzijds.

Op momenten van grote spanning, frustratie, werkoverlast of menselijke verliezen, moet kunnen teruggevallen worden op een performant systeem voor psychosociale begeleiding.

Conclusie

Geen enkele militaire of niet-gouvernementele organisatie kan het zich de dag van vandaag veroorloven om geen rekening te houden met de rechten van de mens en het oorlogsrecht.

In moderne legers die in multinational verband opereren is geen plaats meer voor discriminatie, racisme, misbruik van macht, wangedrag of oorlogsmisdaden.

Een militaire organisatie kan het ook niet meer make nom laconiek te stellen dat misbruiken en wangedragingen nu eenmaal bij oorlogssituaties horen.

De publieke opinie verwacht vandaag eerlijkheid, openheid en duidelijkheid met betrekking tot incidenten. Het aantal multinationale operaties is nog nooit zo groot geweest en de reputatie van de deelnemende landen staat op het spel.

Internationaal waken speciale rechtbanken over de correcte toepassing van het oorlogsrecht en oorlogsmisdadigers worden actief opgespoord.

Het voeren van militaire operaties vergt vandaag de dag een aanpak waarbij ook juristen, gedragswetenschappen en ethici betrokken moeten worden.

De preventie van ontoelaatbare agressie, wangedrag en normenoverschrijding moet één van de prioriteiten van elk leger worden met het oog op het behoud van zijn geloofwaardigheid.

Defence Health Symposium

Advances in military health – prevention, treatment, governance and future directions

26-28 July 2002 – The Wentworth, Sydney

“Why in God’ name does this have happen? These are all seemingly normal guys; some were friends of mine. For a while they were like wild animals”

(Hersch, 1970, p.38)

List of references and recommended literature available upon request.